

**«ПОЛУДНЕВА УКРАЇНА В ЧАСИ БОГДАНА ХМЕЛЬНИЦЬКОГО»
(ПРАЦЯ ПРОФ. І. П. КРИП'ЯКЕВИЧА)**

Л. С. Соколова

Одеська державна академія будівництва та архітектури

Наукова спадщина українського історика та історіографа Івана Петровича Крип'якевича (1886 – 1967), 130-річчя якого минає цього року, складає понад 700 наукових та науково-популярних праць, серед них козакознавчі дослідження, написані вченим на архівних матеріалах Кракова, Варшави й Москви – «Історія козаччини» (Л., 1922; 1934), «Студії над державою Богдана Хмельницького» (Л., 1926), «Історія українського війська» (Л, 1936; Вінніпег, 1953), «Богдан Хмельницький» (К., 1954; Л., 1990), «Документи Богдана Хмельницького» (К., 1961) та інші [1].

У статті ж ідеться про маловідому працю історика «Полуднева Україна в часи Богдана Хмельницького» (1925), написану для збірника «Полуднева (Степова) Україна» на прохання його вчителя – М. Грушевського, 150-літній ювілей якого також відзначається цього року. За сприяння академіка у 1929 р. його талановитий і працьовитий учень був затверджений дійсним членом Науково-дослідчої кафедри історії України ВУАН [2, с. 14].

Підготовлений до друку збірник не було видано через хвилю репресій вчених і псевдопроцесами СВУ (1930) і УНЦ (1931). Історики Н. Полонська-Василенко та О. Оглоблин вважали, що він був розпорошений і повністю знищений у 1931 р. [3, с. 25]. Проте автограф праці І. Крип'якевича зберігся в Інституті рукопису НБУ імені В. І. Вернадського, майже 70 років вона чекала оприлюднення, першодрук відбувся в «Українському археографічному збірнику» (1993) [4].

По-перше, у праці висвітлено процес колонізації Півдня до і під час Хмельниччини. Так наприклад, про територію сучасної Одеської області читаємо наступне: «Поселення над р. Савранкою творили південний край заселеної території Брацлавщини, устя Саврані (або Новий Конецполь) – остання оселя, котру мали поляки зі сторони Очакова». За Хмельниччини колонізація не пішла далі на південь, але через напади татар існуючі поселення та десять нових городів над Кучманським шляхом стали більш укріпленими, оскільки «це було найбільш небезпечне місце, ворота, якими татари вдиралися на Брацлавщину».

Щороку (1648, 1649, 1650) була на Саврані орда Тугайбея, але «під залізною рукою Хмельницького татари не сміли нищити українських осель, вдовольнялися «стацією», яку діставали з городів на приказ гетьмана... Щойно зимою 1654-1655 рр. знищили ганебно цю околицю татари спільно з поляками. Польський гетьман Лянцкоронський добував містечко за містечком і населення безпощадно віддавав у ясир. Однак польський історик (Л. Кубаля), не вагаючись звинуватив Хмельницького у знищенні Брацлавщини», – зауважив автор [4, с.282, 285].

По-друге, у праці дається характеристика поселень, населення, місцевості, шляхів тощо. Татарські шляхи тоді були головними комунікаційними лініями від Криму до Київщини і Брацлавщини. Про згаданий вище Кучманський шлях автор пише, що «йшов він вододілом між р. Кодимою на півночі та Чичиклеєю, Тилігулом, Ягорликом, Рибницею, Молокишею (притоками Дністра) на полудні і заході. На вододілі Кам'янки та Савранки він входив між оселі Брацлавщини і далі прямував на верхів'я Бугу, де лучився з Чорним Шляхом».

А про сучасні Тилігульський та Куяльницький лимани читаємо: «Озеро Телігул має коло 8 миль на довжину і 1,7 або 1,8 милі на ширину, і зі сторони морського берега є природний пересип, що загороджує перехід між морем та озером; воно до такої міри переповнене рибою, що вода псується, не маючи ні течії, ні відпливу. Озеро Куяльник віддалено на 2000 кроків від моря і так само

багате рибою, як і попереднє. До сих озер приходять каравани більше як за 50 миль для риболовлі; тут попадаються коропи і щуки незвичайної величини» [4, с.291-292, 293].

По-третє, у праці розглянуто економічні зв'язки й політичні відносини Б. Хмельницького з сусідами та їх вплив на Полудневу Україну. Так, для розвитку України важливе значення мав союз гетьмана з Кримом. «Татари як союзник були рівно грізні як ворог, – прихід їх на підмогу приносив окраїнним оселям таку саму небезпеку, як їх ворожий набіг. Інтересно прослідити, якими способами Б. Хмельницький старався запобігти таким татарським знищенням», – ставить проблему автор [4, с.299].

Перед кожним походом гетьман робив умову з ханом передусім про те, що татарам не вільно брати ясиру на козацькій території. Татари деколи додержували таких зобов'язань. Так, наприклад, в першому поході весною 1648 р., на диво усім, не брали нічого. Але в пізніших походах, вони грабували все, не виконуючи обітниць. «В 1653 р. забрали таку силу ясиру з козацьких городів, що сам Б. Хмельницький відкупив від них власними грошима шість тисяч». Знаючи ці звичаї Орди, гетьман заздалегідь остерігав перед ними населення окремими універсалами. Щоб зберегти населення від татарської руїни, він сам особисто доглядав перехід орди через козацькі волості або доручав своїм полковникам. Також, щоб татари самі не грабували українських осель, гетьман забезпечував татарському війську довіз харчів і призначав їм «стацію». Але й такі заходи не убезпечували населення на окраїнах. Справжню охорону давали тільки укріплені городи. [4, с.301].

«Утримати мир і союз з Кримом, – се була вихідна точка політики гетьмана». З цього погляду він оцінював теж справи південної України – для утримання приязні з союзником він обмежував зріст колонізації. «За це мав надію добути інші користі, і військово-політичні, і торгові. Південна торгівля за Хмельниччини розвивалася успішно, відкривалися нові дороги, ішов значний караванний рух. Були перспективи, що Україна стане посередником між Царгородом та Москвою. «Хмельницький передбачав, що торговий рух

України може обняти й Чорне море і дальші моря на Півдні. В проекті торгової конвенції з Туреччиною він домагався, щоб султан дозволив українським купцям плавати по Чорному і Середземному морям до всіх своїх портів й островів; також до портів чужих володарів і держав християнських, по всіх річках і містах, з котрими бажатимуть відправляти торгівлю...».

Тоді по всіх портах турецької держави козаки зможуть утримувати складові доми. В Стамбулі буде проживати резидент Запорізького війська для охорони торгових інтересів України; резидент султана буде урядувати в одному з українських портів. У зв'язку з тим Запорізьке військо має заснувати кілька портових міст нижче порогів аж до устя ріки Буг у Дніпро, звідки і торгівля має іти і безпека на морю від своєвільників має бути досягнута. Такі були наміри Хмельницького. З розвитком торгівлі лучились плани колонізації побережжя Чорного моря. Запоріжжя, наведене в порядок, мало стояти на сторожі морської торгівлі України...

«Але союз з Кримом не удержався. Коли Хмельницький наблизивсь до Москви, татари зірвали приязнь з Україною і перейшли на сторону Польщі. Почалися завзяті татарсько-польські набіги, що безпощадно знищили південну Україну. Те, очевидно, спиноло й степову колонізацію і торгівлю. Богдан Хмельницький в останні роки гетьманства мусив напружувати всі сили, щоби охоронити степове пограниччя перед недавнім союзником» [4, с.302] – так закінчується (чи обривається) дослідження.

Отже, праця І. П. Крип'якевича «Полуднева Україна в часи Богдана Хмельницького» є цінним історіографічним джерелом, її актуалізація важлива для історичного краєзнавства та історичної географії України, соціальної, економічної та політичної історії Південної України.

SUMMARY

The article refers to a little-known work of historian Krypyakevych I.P. "Midday Ukraine" in times of Bohdan Khmelnytsky (1925). Therefore, work of

Krypyakevych I.P. "Midday Ukraine" is a valuable source of historiography, its actuality is important to update local history and historical geography of Ukraine.

Література:

1. Іван Петрович Крип'якевич: бібліогр. покажч. / Склад. О. Д. Кізлик; відп. ред. М. К. Івасюта // Мін-во культури УРСР, Львів. ДНБ. – Львів: ЛДУ ім. І. Франка, Ін-т сусп. наук, 1966. – 78 с.
2. Заболотна І. Іван Крип'якевич – учень, співробітник, послідовник М. Грушевського / І. Заболотна // Вісник КНУ ім. Т. Шевченка. – К.: КНУ, 2007. – Вип. №91-93. – С. 12-16.
3. Папакіна Т. П. З історії втрачених видань Всеукраїнської академії наук: збірник Полуднева Україна / Т. П. Папакіна // Архіви України. – 2001. – №6. – С. 24-32.
4. Ричка В. М. Неопублікована стаття Івана Крип'якевича «Полуднева Україна в часи Богдана Хмельницького» / В. М. Ричка, П. А. Горішний // Український археографічний щорічник: Нова серія. – К.: Український письменник, 1993. – Вип. 2, Т. 5. – С. 280-305.